

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'28+811.113.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-15>

Олександр СТАСЮК,
orcid.org/0000-0001-9720-9991
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри германської філології та перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *o.stasiuk@knu.ua*

Катерина КОЗАК,
orcid.org/0000-0001-5622-4845
магістрантка
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *katyakoza@knu.ua*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІАЛЕКТУ СЕЛА СТАРОШВЕДСЬКЕ НА ЕТАПІ ЙОГО ЗНИКНЕННЯ

Статтю присвячено розгляду функціонування діалекту шведської мови села Старошведське на етапі його зникнення. Попри критично незначну кількість носіїв, історичні перепетії (зокрема й нинішню війну росії проти України) та переважне використання української мови й суржика в повсякденному спілкуванні, діалект села Старошведське зберігся до наших днів як цілісна мовна система і є унікальним культурно-історичним феноменом. Його вивчення внесе неабиякий вклад не лише в германське та скандинавське, а й загальне мовознавство.

В історичному аспекті на формування діалекту села Старошведське вплинуло багато факторів, зокрема минуле острова Дале ще до переселення старошведів (наявність естонських і фінно-угорських запозичень), починаючи з тих часів, коли у XIV ст. на острові поселилися переселенці з фінської провінції Нюланд. Натомість причинами збереження архаїчних рис у діалекті могли бути насамперед оберігання й використання давньої релігійної літератури, що її переселенці взяли з собою в подорож через вимушене переселення за наказом Катерини II, а також відносна ізоляція діалекту від інших мов у перші роки після поселення на півдні України. Наявність німецького адстрату може пояснюватися тривалим тісним контактом німецької й шведської мов на одній території у XIX–XX ст.: (онімення релігії й освіти, вивезення старошведів як «фольксдойче» до Німеччини). На формування етнічної самосвідомості, націоналізму й збереження мови та звичаїв вплинула підтримка шведських і фінських громад, завдяки яким були створені локальні культурні інститути.

На сьогодні внаслідок війни більшість родин села Старошведське, які беруть шведські традиції й історію пращурів, змушені були покинути домівки й переїхати до Швеції, Польщі, або зупинилися в інших, більш безпечних місцях в Україні. Остання носійка діалекту села Старошведське, старожилка Марія Мальмас, перебуває на окупованому правому березі Херсонщини без доступу до базових потреб і зв'язку.

Ключові слова: діалект, лінгвоцид, зникнення діалектів, контамінація, адстрат.

Oleksandr STASIUK,*orcid.org/0000-0001-9720-9991*

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Germanic Philology and Translation
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) oleksandr.stasiuk@swedua.com*

Kateryna KOZAK,*orcid.org/0000-0001-5622-4845*

*Master Student
Educational and Scientific Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) katyakozak@knu.ua*

THE FUNCTIONING OF THE VILLAGE GAMMALSVENSKBY DIALECT AT THE STAGE OF ITS DISAPPEARANCE

The article is devoted to consideration of the functioning of the dialect of the Swedish language in the village Gammalsvenskby at the stage of its disappearance. Despite the critically small number of speakers, historical upheavals (in particular, the current Russian war against Ukraine) and the predominant use of the Ukrainian language and Surzhyk in everyday communication, the dialect of the village Gammalsvenskby has survived to this day as a complete language system and is a unique cultural and historical phenomenon. Its study will make a considerable contribution not only to Germanic and Scandinavian, but also to general linguistics.

In the historical aspect, the formation of the dialect of the village Gammalsvenskby was influenced by many factors, in particular, the past of the island of Dagö before the resettlement of the Old Swedes (the presence of Estonian and Finno-Hungarian borrowings), starting from the 14th century, when emigrants from the Finnish province of Nyland settled on the island. Instead, the reasons for the preservation of archaic features in the dialect could be primarily the preservation and use of ancient religious literature, which the settlers took with them on their journey due to forced relocation by order of Catherine II, as well as the relative isolation of the dialect from other languages in the first years after settling in southern Ukraine. The presence of the German adstratus can be explained by the long-term close contact of the German and Swedish languages in the same territory in the 19th and 20th centuries: (Germanization of religion and education, deportation of Old Swedes as "Volksdeutsche" to Germany). The formation of ethnic self-awareness, nationalism and the preservation of language and customs were influenced by the support of the Swedish and Finnish communities, thanks to which local cultural institutes were created.

Today, as a result of the war, most of the families of the village Gammalsvenskby, who preserve Swedish traditions and the history of their ancestors, were forced to leave their homes and move to Sweden, Poland, or stayed in other, safer places in Ukraine. The last native speaker of the dialect Maria Malmas is in the occupied eastern Kherson region without access to basic needs and communication.

Key words: *dialect, linguistic, disappearance of dialects, contamination, adstrat.*

Постановка проблеми. Починаючи з XIX ст., вивченням діалекту села Старошведське займалися виключно шведські, естонські та російські вчені. Незважаючи на той факт, що діалект зберігся як цілісна мовна система і його виявлення було великим лінгвістичним відкриттям, усе ж інтерес з боку українських вчених-лінгвістів і дослідників не виявлявся повною мірою. Сьогодні існує проблема стрімкого темпу вимирання діалекту – діалектом села Старошведське повною мірою володіє лише одна старожилка. З огляду на це, привертання уваги до цього унікального діалекту, який поєднує в собі риси давньошведської, української та німецької мов, а також збір матеріалів для подальших лінгвістичних досліджень, є вкрай важливим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням діалекту, зокрема характеристи-

кою мовної ситуації серед шведських діалектів Естонії, займалися такі шведські вчені-лінгвісти, як Е. Лагман, У. Керк-Ремс; описом граматики власне самого старошведського діалекту – А. Карлгрен та Н. Тибберг. Діалект досліджували також М. Йоланду, Е. Юхаму та Я. Утасу. Наразі ведеться робота над створенням словника діалекту за підтримки організації Sverigekontakt у Швеції. До того ж, за підтримки Sverigekontakt у період з 2017 по 2020 була видана серія публікацій "Dialekten i Gammalsvenskby – att göra den negligerade rösten hörd" з описом граматичних особливостей діалекту села Старошведське на основі досліджених записів останніх його носіїв. Так, у серії висвітлені теми іменника та словотвору. Окрім того, нещодавно була опублікована праця Й. Хедмана, який описує історію й родові зв'язки вихідців з острова Даге. Він висвітлює

долю старошведів починаючи з горбачовської «перебудови» до путінської війни.

Метою статті є висвітлити історичний аспект функціонування діалекту шведської мови села Старошведське від його зародження до сьогодення; виявити чинники, які зумовили його самобутність; привернути увагу до його унікальності та важливості його збереження.

Виклад основного матеріалу. Формування діалекту села Старошведське закладалося ще у X–XI ст., коли в Прибалтиці почали осідати вікінги (згодом – шведи, датчани і частково німці). У XIV ст. на острові поселилися переселенці з фінської провінції Нюланд, чим пояснюється наявність фінно-угорських й естонських запозичень у діалекті села Старошведське. З 1561 по 1721 рік Швеція володіла вже всією Ліфляндією, але в ході Північної війни ці території відійшли до Російської імперії. Шведи все ще зберігали свої привілеї, проте почали повільно асимілюватися з місцевим населенням.

У XVIII ст. Новоросійські землі були малозаселені, й уряд Катерини II вживав заходів щодо їх заселення. Таким чином, з острова Даге (нині о. Гіюмаа, Естонія) шведів переселили на завойовані українські землі, адже острівна територія перейшла до Росії відповідно до Ништадтського миру. Існують припущення щодо вимушеності цього переселення, що суперечить іншим поясненням про те, що родючі землі й нові будинки, які обіцяли незаможним селянам, були вигідною пропозицією. У серпні 1782 року на південь вирушило близько 1200 шведів. Вони брали з собою найнеобхідніше, зокрема рунічні календарі й богослужбові книги, серед них такі цінні видання, як «Біблія Карла XI» і «Біблія Карла XII». Згідно з тогочасною шведською традицією, читання Біблії було основою початкової освіти. Котлярчук А. припускає, що факт використання давньої релігійної літератури міг бути однією з причин збереження чисельних архаїчних рис у діалекті (зокрема, у лексиці та граматиці, наприклад, форми множини у дієсловах) (Котлярчук, 2014: 13).

Майже половина переселенців не дійшла до кінцевого пункту, загинувши на шляху. Ті, що вижили й прибули на місце, виявили, що тих будинків і земель, що їм обіцяли, не було. «Nu våra ve gätt narrander» («Тут нас і обдурили») – згідно з легендою, були першими словами новоприбулих. Внаслідок цього, згідно з записами в реєстрі парафії, у Старошведському станом на березень 1783 року проживало лише 135 осіб. Умови життя на новому місці були вкрай важкими, тому

число переселенців у перші роки суттєво скорочувалось. Високим рівень смертності був насамперед пов'язаний із несприятливими умовами переселення, важкою працею та віковим складом переселенців.

Старошведське є історичною назвою села, тоді як офіційне – Зміївка. Спочатку поселення шведів називалося Шведська колонія. У 1804 р. по сусідству було засноване поселення німецьких колоністів Шлангендорф (Schlangendorf, укр. «Зміївка», через велику кількість змій у дніпровських плавнях). Німці називали шведську колонію Altschwedendorf (нім. «Старошведське»). Alt (укр. «старий») – ймовірно через те, що шведи були першопоселенцями на цих землях. Gammalsvenskby – так називали село носії діалекту, що також є перекладом німецької назви й назви стандартною шведською.

У 1860 р. вихідців зі Швеції об'єднали в одну парафію з німецькими колоністами. Це збільшило конфлікти між переселенцями, оскільки німці були протестантами, а шведи – лютеранами. До того ж, ситуація почала ускладнюватися, коли в 60-х роках кількість населення почала зростати, і, відповідно, землі на всіх не вистачало. Відтоді розпочався період масової еміграції до Канади. Деякі німецькі пастори намагалися вмовити шведів відмовитися від своєї віри та мови, однак це їм не вдалося; тим більше, що на той час зв'язок шведських переселенців зі Швецією відновився.

Після того, як в окрузі була створена лютеранська церковна громада, німці активно взяли за процес онімечення освіти. Саме громада відповідала за управління школою. Німці намагалися нав'язати шведам власну мову, ввівши її як єдину мову для вивчення. Цим пояснюється наявність німецького адстрату в діалекті – ознак мовної системи, які виявляються тривалим впливом однієї мови на іншу під час тісного контакту певних етносів (часто в контексті геополітичному або геолінгвістичному, коли відбувається саме контактування мов без повної етнічної асиміляції).

З середини XIX ст. мешканці села налагодили контакти зі Швецією й Фінляндією, за підтримки яких були побудовані й утворені такі культурні інститути, як церква, школа, хор та бібліотека. Саме це суттєво вплинуло на формування етнічної самосвідомості, шведського націоналізму, а також збереження шведської мови й звичаїв. У 1882 році вперше вдалося налагодити регулярне викладання шведської мови, зокрема завдяки викладачу з Фінляндії. Згідно з Кудрицькою Т.Л., викладання шведською мовою збереглося і до початку Першої світової війни (Кудрицька, 2020: 69).

З початком Першої світової війни зв'язок зі Швецією знову перервався. Після революції шведи попросили про дозвіл виїхати з радянської України й вирушити на історичну Батьківщину, де при підтримці архієпископа Натана Седерблома, велика кількість людей виступала за їхні права. 1 серпня 1928 року до Швеції прибув 881 мешканець Старошведського. Згодом близько сотні з них вирушили до Канади. Проте більшість старошведів облаштувалася на острові Готланд. Попри спільне походження, новоприбулі отримали відмову на запит щодо створення власної громади. Іноді їм навіть доводилося стикатися з ворожими настроями місцевого населення, оскільки тоді Швеція перебувала в економічній кризі, а біженців із інших країн сприймали як ворожих іммігрантів. Тому того ж року з'явилися ідеї про повернення до України. Усього назад до СРСР повернулося близько 120 осіб. Вони заснували невеликий колгосп «Шведкомпартія». Однак голодомор змусив мешканців Старошведського знову подумати про переїзд до Швеції, тож деякі підписали відповідне клопотання, після чого 20 осіб були заарештовані ДПУ, а 5 були ув'язнені. За цим слідувала ліквідація шведської сільради, колгоспу, школи й інших національних інститутів шведського села.

Коли німецька армія 25 серпня 1941 року ввійшла до Старошведського, мешканці зустріли солдат як визволителів. При відступі німців вони були евакуйовані на захід; багато хто з них зрештою опинився в Польщі, був взятий у полон радянськими військами й потрапив до таборів. Дехто зумів дістатися до Швеції або назад в Україну. Більшість шведського населення була вивезена до Німеччини як «фольксдойче». Після війни частині шведів вдалося повернутись назад у село, а більшість було заслано на спецпоселення до Сибіру, в Комі АРСР. 12 грудня 1945 р. група з 64 старошведів прибула в поселення Жешарт, де була засуджена до примусових робіт на вирубці лісу. «Лісобіржа» виникла у 1930 р. як територія заслання селян з України, Білорусі й Росії. Надзвичайно висока смертність і падіння народжуваності були характерними для всіх груп спецпоселенців у 1945–1947 рр., однак саме «фольксдойче» були лідерами в цій трагічній статистиці. У 1947 р., після 2 років у Німеччині і 2 років у Комі АРСР, завдяки втручання шведського інженера, що випадково дізнався про несправедливість по відношенню до шведів, старошведи отримали можливість повернутися на Батьківщину.

Після підписання угоди 1951 року між СРСР та Польщею про обмін ділянками прикордон-

них територій до села Зміївської сільської ради переселили близько 2,5 тис. мешканців трьох переданих полякам західно-бойківських сіл: Лодино, Долішніх Берегів і Нанова (тодішньої Дрогобицької області). Зміївська сільська рада стала найбільшою бойківською громадою Херсонщини. На її території бойки становили 60% мешканців громади.

Після здобуття Україною незалежності зв'язки зі Швецією почали поступово налагоджуватися. До села на початку 90-х років почали приїжджати туристи – здебільшого це були нащадки тих, хто осів у Швеції на початку 30-х років, а також дослідники й журналісти для документування й запису унікальної мовної спадщини. Певна фінансова допомога надавалася Шведською церквою, а також комуною Готланд. Там ще в 1954 році було започатковане товариство нащадків мешканців Старошведського (Föreningen Svenskbyborna), що нині утримує музей історії села й діалекту в містечку Рома на Готланді. Це й стало основною причиною збереження діалекту в Зміївці. До вторгнення рф 24 лютого 2022 року вони також надавали підтримку у створенні такого ж музею і в Зміївці. Через спалахи коронавірусу урочисте відкриття планувалося на весну 2022 року, та через війну не відбулося.

До початку війни у селі налічувалося близько 200 осіб, що зберегли шведську культурну спадщину, віддаючи належне традиціям своїх предків; з них більше двадцяти володіє літературною шведською мовою. На початку 90-х років у місцевій школі були організовані безкоштовні уроки сучасної шведської для всіх бажаючих. Заняття проводилися двічі на тиждень, для цього була запрошена викладачка шведської мови зі Стокгольму. Більша частина жителів села говорить українською й російською мовами, а точніше суржиком. Старошведське не згадувалося в українській і зарубіжній лінгвістичній літературі (за виключенням шведської). Цей факт пов'язаний з маловідомістю інформації про повернення частини носіїв діалекту зі Швеції в Україну на початку 30-х рр. Крім того, після подій 20–40 рр., а також заслання після Другої світової війни, вцілілі українські шведи були несхильні до розповсюдження свідчень про себе й передачі знань нащадкам у зв'язку з підсвідомим страхом повторення історії й «непотрібності забутого світом діалекту». Зокрема, Марія Мальмас, остання старожилка, що цілком володіє діалектом, зазначала, що вивчення майже мертвого діалекту є беззмістовним, і краще в такому випадку вчити сучасну шведську мову

(чому й навчала своїх дітей і внуків). А зараз, через війну, збір додаткових матеріалів чи записів не є можливим – Марія Мальмас перебуває на окупованій території без доступу до зв'язку. Так, численні злочини росії включають у себе зокрема й лінгвоцид – недостатньо вивчений автентичний діалект за крок від зникнення.

З огляду на історію його розвитку, діалект зберіг низку ознак на фонетичному, морфологічному, синтаксичному рівнях, які вирізняють його від сучасної шведської мови. Зокрема, на фонетичному рівні помітний вплив давньошведської мови, а лексичний склад охоплює запозичення як з німецької, так і зі слов'янських мов.

Фонетичними рисами, властивими давньошведській мові, є наявність дифтонгів, явищ делабіалізації та апокопи, а також відмінних способів вимови деяких голосних на приголосних, що видозмінилися з часом у шведській мові, однак збереглися в діалекті (Лагман, 1979: 45). Втім, цікавим є те, що вимова деяких слів схожа на німецьку, навіть якщо самі лексичні одиниці не мають відповідного походження – це може пояснюватися тим, що носії діалекту володіли німецькою з дитинства й несвідомо переносили німецькі особливості вимови звуків і до діалекту.

Архаїчні риси простежуються в діалекті й на граматичному рівні. У дієслівній парадигмі збереглася низка форм, властивих давньошведській мові. Збереглися також роди іменника, яких у діалекті три, на відміну від двох у сучасній шведській мові. Діалект має більшу кількість негативних часток порівняно із сучасною шведською мовою, спостерігається неузгодженість у формах означеності й неозначеності та використання прислівника *musket* у значенні *många*, що характерно й для деяких естонських і фінських діалектів шведської мови. Однак деякі граматичні явища вирізняються схожістю до слов'янських мов, наприклад, тенденція вільного порядку слів та перенесення інтонацій, характерних у певних контекстах саме для української й російської мов.

Лексичний склад діалекту села Старошведське насичений запозиченнями як з німецької, так і зі слов'янських мов. Спостерігаються численні приклади калькування на рівні розмовної мови, коли йдеться про вирази із переносним значенням та фразеологізми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на малу кількість носіїв, зовнішні впливи й переважне використання української та російської мов у повсякденному спілкуванні, діалект села Старошведське зберігся до наших днів як цілісна мовна система і є унікальним культурно-історичним феноменом. Історичний шлях розвитку діалекту зумовив формування низки ознак на фонетичному, морфологічному, синтаксичному рівнях, які вирізняють його від сучасної шведської мови. Так, на фонетичному рівні найбільше зберігся вплив давньошведської мови, а лексичний склад насичений запозиченнями як з німецької, так і зі слов'янських мов. Поява нових лексичних одиниць пов'язана також із впливом сучасної шведської мови на діалект.

На сьогодні до першочергових завдань належить збір, систематизація та лінгвістичний аналіз мовного матеріалу, який репрезентує діалект села Старошведське. Важливим є також поширення інформації про діалект серед академічної спільноти. З цієї метою в Навчально-науковому інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка запроваджується розгляд діалекту села Старошведське під час викладання навчальних дисциплін з діалектології та історії шведської мови. Доцільним є ведення активної діяльності не лише в дослідницькій сфері (укладення словників, опис діалекту, аналіз наявних лінгвістичних явищ відповідно до історичної парадигми), а й у освітньо-культурній (залучення інформації щодо діалекту до навчальної літератури з мовознавства та історії, а також в музеях і ЗМІ, створення анотованого корпусу аудіозаписів та текстів діалекту села Старошведське).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. [Том 22]: Херсонська область / П. Т. Тронько, О. Е. Касьяненко [та ін.]. К. : Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1972. 501 с.
2. Кудрицька Т. Л. Шведи України: процеси радянзації та реінтеграції (1920–1940-ві рр.). Д. : ДНУ, 2020. 70 с.
3. Hidden Europe. Nicky SC Gardner, Gardner & Kries GbR : веб-сайт. URL: <https://www.hiddeneurope.eu/gammal-svenskby-a-swedish-village-in-ukraine> (дата звернення: 02.06.2023).
4. Kotljarchuk A., In the forge of Stalin: Swedish colonists of Ukraine in totalitarian experiments of the Twentieth Century. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2014. 387 s.
5. Lagman E., En bok om Estlands svenskar. Estlandssvenskarnas språkförhållanden. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, 1979. 92 s.
6. Tiberg N., Estlandssvenska språkdrag. Kungl. Estlandssvenskarnas Folkliga Kultur 6. Uppsala: Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 1962. 55 s.

7. Vendell H., Ordbok över de östsvenska dialekterna. Helsingfors: Tidnings- & tryckeri-aktiebolagets tryckeri, 1907. 1215 s.

REFERENCES

1. Istoryia mist i sil Ukrayinskoyi RSR: v 26 t. [Tom 22]: Khersonska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes [Volume 22]: Kherson region] / P. T. Tronko, O. E. Kasianenko [at al.]. K. : Hol. red. Ukr. rad. entsykl. AN URSS, 1972. 501 p. [in Ukrainian]
2. Kudrytska T. L. Shvedy Ukrayiny: protsesy radianizatsiyi ta reintehratsiyi (1920–1940-vi rr.) [Swedes of Ukraine: Sovietization and reintegration processes (1920–1940s)]. D. : DNU, 2020. 70 p. [in Ukrainian]
3. Hidden Europe. Nicky SC Gardner, Gardner & Kries GbR : веб-сайт. URL: <https://www.hiddeneurope.eu/gammal-svenskby-a-swedish-village-in-ukraine> (date of access: 02.06.2023).
4. Kotljarchuk A., In the forge of Stalin: Swedish colonists of Ukraine in totalitarian experiments of the Twentieth Century. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2014. 387 s.
5. Lagman E., En bok om Estlands svenskar. Estlandssvenskarnas språkförhållanden. [A book about Estonia's Swedes. The language conditions of Estonian Swedes] Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, 1979. 92 s. [in Swedish]
6. Tiberg N., Estlandssvenska språkdrag. Kungl. Estlandssvenskarnas Folkliga Kultur 6. [Estonian-Swedish language features. Royal Folk Culture of the Estonian Swedes] Uppsala: Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 1962. 55 s. [in Swedish]
7. Vendell H., Ordbok över de östsvenska dialekterna. [Dictionary of the East Swedish dialects] Helsingfors: Tidnings- & tryckeri-aktiebolagets tryckeri, 1907. 1215 s. [in Swedish]